

Andrejs BANKAVS

Latvijas universitāte

FRANČU RAKSTU AVOTI PAR LIETUVIEŠIEM, LATVIEŠIEM UN IGAUŅIEM

Latviešu rakstnieks un komponists Margēris ZARIŅŠ „*Balādē par Kuršu mari*“ 1985. gadā rakstīja:

„*Dujas māsas – Lietuva un Latvija. Nabaga senprūšus, mūsu brāļus iznīcināja teitoņi. Lietuvieši asimilēja daļu kuršus, skalvjus, nadraviešus un vēl citus rietumbaltus. No latgaļu, zemgaļu, sēļu, kuršu un lībiešu ciltīm piedzima latviešu tauta (kad pirmoreiz rakstos un dokumentos parādījies vārds LATVIEŠI – die Letten?)*“ [1].

Rakstā mēģināts analizēt, kad pirmo reizi etnonīmi *latvieši, igauņi un lietuvieši* minēti franču valodā, kā arī izsekot šo vārdu tālākai attīstībai līdz pat mūsu dienām.

Ieganstu šāda veida pētījumiem deva 1984. gada beigās organizētās Latvijas dienas Francijā, kad organizētāji bija izteikusi vēlēšanos noklausīties referātu par tēmu „*Latvijas un Francijas literatūras un valodas sakari*“. Gatavojot referātu, iznāca ieskatīties daudzās vārdnīcās un enciklopēdijās, un pats interesantākais, rast atšķirīgus datus par šo jautājumu. Tas, ka referāts bija jānolasa arī Franču valodas institūta filiālē Bezansonā, savukārt, rosināja pētīt padziļināti, sākumā, liekas, vieglo jautājumu. Institūta filiāles kolektīvs speciāli pēta un apkopo faktoloģiskos materiālus speciālos krājumos „*Datations et documents lexicographiques*“. Un tā, 1992. gada Institūta krājuma 40. numurā [2] tika ievietoti faktoloģiskie dati par etnonīmiem ‘*lituanien, letton, estonien*’. Jāatzīst, ka pēdējo sešu gadu laikā, darbs nav turpināts, kaut gan bija iecere pētīt arī citu etnonīmu vēsturi, piem., kad franču valodā pirmo reizi fiksēti tādi etnonīmi, kā *balti, sēli, žemaiši* utt.

Etnonīmu pētīšanā liela loma ir leksikogrāfiskajiem avotiem. Vārdnīcas var sniegt daudzpusīgu informāciju par vārda semantiku, lietojumu utt. Informācija var būt minimāla vai izvērsta. Pirmajā gadījumā etnonīms ir tikai fiksēts, bez speciālas informācijas. Tā tas ir daudzās franču skaidrojošās vārdnīcās, kur tiek sniegtas tikai minimālas gramatiskas ziņas, piemēram,

lituanien, adj., n.m. de la Lithuanie [3, 307];

lituanien, subst. Un(e) Lituanien(ne) [4,940]

estonien, subst. Un(e) Estonien(ne) [4,163]

Atsevišķas vārdnīcas dod vērtīgu informāciju par to, kad pirmo reizi attiecīgās leksēmas ienākušas franču valodā. Šeit iespējami divi risinājumi. Ir vārdnīcas, kurās

sastopami dati par to, kurā gadsimtā vārds pirmo reizi fiksēts, piemēram, *LEXIS* vārdnīcā [5] norādīts, ka etnonīmi **Estonien** 'igaunis' franču valodā pastāv kopš 1870. gada, **Letton** 'latvietis' – kopš 1877. gada, bet **Lituanien** 'lietuvietis' – kopš 1740. gada. Savukārt *Grand Robert* skaidrojošā vārdnīca sniedz citus datus, respektīvi, ka etnonīms **Lit(h)uanien** ienācis jau 1540.gadā, **Letton** – 1845.gadā, bet pēc *Trésor de la langue française (TLF)* datiem, etnonīms **Estonien** – datēts ar 1838. gadu [2,104]. Kā redzams, franču lielākajās un prestižākajās skaidrojošās vārdnīcās nav vienprātības par etnonīmu pirmo fiksācijas laiku, kas var atšķirties pat ļoti būtiski.

Vairākas skaidrojošās franču vārdnīcas vērs uzmanību uz etnonīmu paralēlformām. Tās var būt minētas pie šķirkļa vārda (piem. *estonien,enne ou este* [5, 649], *lituanien, enne ou lithuanien,enne* [4., 940], *letton,onne ou one* [4, 923]), vai arī vārdnīcu pielikumos, kā tas ir, piemēram, franču valodas vārdnīcā *Nouveau Petit LE ROBERT* [6, 2442–2444], kur doti ekvivalenti *estonien ou este; latvien,ienne ou letton,one ou lette; lituanien ou lithuanien*.

Etnonīmu variantu skaits pieaug, ja ekscerpē enciklopēdiskus un publicistiskus materiālus, ceļojumu piezīmes u.tml. Kā rāda mūsu faktoloģiskais materiāls, etnonīmam 'latvietis' franču valodā atbilst 8 varianti, kuri ienākuši valodā dažādos laika posmos (*Letton, Lettonien, Latvien, Lette, Lettien, Latavien, Latyche, Loche*). Mūsdienās visplašāk tiek lietoti etnonīmi *Letton et Lettonien*, retāk *Lette un Latvien*. Pārējiem etnonīmiem ir drīzāk okazonāla (*Lettien, Latavien, Latyche*) vai vēsturiska loma (*Loche*). No vēsturiskā viedokļa daļa šo etnonīmu ienākuši franču valodas leksikā pagājušā gadsimta otrajā pusē, kaut gan arī XX gs. divdesmitajos gados norisēja plaša diskusija par etnonīma 'latvietis' precīzāku atveidi franču valodā. Sakarā ar to, ka jau aprītē iegājušai formai 'Letton' franču valodā atbilda vairāki homofoni, tad Latvijas diplomātiskais korpuss uzsāka plašu diskusiju par to, lai etnonīmam „latvietis“ franču valodā atbilstu etnonīms *Latvien*, (no *LATVIE*, salīdz. angļu *latvian*), bet ne vārds, kuram ir vairāki homonīmi, t.sk., ar negatīvu asociatīvu nozīmi: *laiton* 'misiņš', kurš ienācis franču valodā jau XIII gs. no arābu *latun* 'varš', salīdz. krievu *latun* 'misiņš', bet it īpaši apvidvārds *laiton* 'ar pienu barojams jaunlops' [7, 603], sufiksāls atvasinājums no *lait* 'piens'.

Šī diskusija bija vērojama tā laika publicistikā un latviešu autoru franču valodā rakstītajā zinātniskajā literatūrā (piemēram, LU Zinātniskajos Rakstos):

Le Latvien lui aussi est un individualiste.

Les Latviens n'ont pas supporté tranquillement leur joug de servage.

La vie des Latviens ne change pas beaucoup sous le joug du tzarisme russe.

Le Latvien fut prisonnier en Latvie.

Tomēr cerētā diskusija īpašus panākumus neguva. No vienas puses etnonīma un apvidvārda retais lietojums franču valodā, kā arī pašas valodas tieksme izvairīties no homonīmijas morfoloģiskiem līdzekļiem (*Letton – Lettonien*), no otras puses – ne-

pietiekami konsekventa nostādne no Latvijas puses un iepriekšējos gadsimtos ienākušie varianti (it īpaši *Lette*), relatīvi īsais neatkarības periods, neļāva etnonīmam *Latvien* izkonkurēt pārējos variantus no valodas aprites.

XIX gs. otrajā pusē franču valodā ienāca okazionālie etnonīmi (*Latavien, Lатыche*), kas ir cieši saistīti ar latviešu tautasdziesmām. Starp citu, Kr. Barona un H. Visendorfa Latvju dainu krājumu otrs apakšvirsraksts franču valodā ir *Chansons populaires lataviennes*. H. Visendorfs, kā zināms, bija Kondorsē liceja absolvents, Francijas folkloras biedrības pastāvīgais biedrs, vairāku zinātnisku rakstu autors franču valodā par latviešu folkloru.

Tādējādi pagājušā gadsimta avotos sastapti sekojošu etnonīmu ar nozīmi 'latvietis' pirmie fiksējumi:

1893: LATAVIEN

In titre: *H. de Wissendorff. Notes sur la mythologie des Lataviens.*

1879: LATYCHE

In titre: *A. Chodzko. Les Chants historiques de l'Ukraine et les chansons des Lатыches des bords de la Dvina occidentale* (Hachette, 200 – LXXIII p.);

pirms 1863: LETTONIEN

Lettonien, s. m. pl. (peuple du N. O. de la Russie et de la Prusse O. E.) – Dictionnaire complet des langues française et allemande. T. 2, p.1301, 4-e éd., Stuttgart, (Libr. J. G. Cotta);

Senākas formas (*Lette, Lettien*) franču valodā ienākušas ar vācu valodas starpniecību 18. gadsimta sākumā:

1705: LETTE, LETTIEN

..ont aussi traduit la Bible dans les langues de Letti et de Courlande, pour l'instruction de ces pauvres gens (Description de la Livonie. Avec une Relation de l'origine, du progrès, et de la décadence de l'Ordre teutonique, 339 – Utrecht, chès Guillaume von Poolsum, marchand Libraire);

Waldemar II Roi de Danemarck ayant fait descente en Livonie avec une puissante flotte, gagna une célèbre victoire sur des Eestiens, les Lettiens, les Lithuaniens, et les Russiens. (Description de la Livonie. Avec une Relation de l'origine, du progrès, et de la décadence de l'Ordre teutonique, 32 – Utrecht, chès Guillaume von Poolsum, marchand Libraire);

Etnonīmu pirmā fiksācija saistīta ar bruņinieka Gijoma de Lanuā (Guillaume de Lannoy) ierašanos Baltijā 1421. gadā un ar memuāru izdošanu senfranču valodā par saviem ceļojuma iespaidiem, minot reģionā dzīvojošās tautas (*līvjus, zemgaļus, latviešus, respektīvi, latgaļus*), to parašas un dzīves veidu. Tiesa, minētais etnonīms *Loche* pēc savas formas tikai attāli atgādina vēlāk pieņemtās un izskaidrojamās formas, tomēr kontekstuāli minētā forma domstarpības nerada. Formas neatbilstība varētu būt

izskaidrojama dažādi, piemēram, kā neprecīzs rakstījums (*Lothes?* < *Lothavicum*), kā krieviskās formas deformācija (*Latyšī*); kā autora dzīves vietas (*Loches*) atspoguļojums memuāru rakstīšanas laikā.

Neskatoties uz neprecīzo formu (salīdz. *Tzamegaelz* = *zemgaļi*), tekstā minētie etnonīmi (*Lives, Tzamegaelz, Loches, Eestes, Litvanien*) ir šobrīd pirmie zināmie fiksējumi senfranču valodā:

Et y a de Righe jusques a la Narowe quatre vins mille delong: s'y treuve on ence chemin les gens de quatre manieres de langaiges, s'est a scavoir, les Lives, les Tzamegaelz, les Loches et les Eestes [2, 104,153].

Ja analizē etnonīma 'igaunis' lietojumu franču valodā, tad var atzīmēt, ka aina ir līdzīga, kaut gan ir sastopams mazāk variantu nekā latviešu valodā. Leksikogrāfiskie datējumi attiecas uz pagājušā gadsimta pirmo pusi. Pieci atrastie varianti iedalāmi divās grupās, t. i. :

a) fonētiskie varianti (*Estonien/Esthonien; Eeste/Esthe*);

b) morfoloģiskie varianti (*Eeste/Estonien; Eeste/Estien*).

Mūsdienu franču valodas norma pieļauj abas formas *Estonien – Este* (5,649;], tomēr priekšroku dodot etnonīma vienai formai, t. i., *Estonien* [PL, 390; Hachette, 664; PR,822]). Tas nenozīmē, ka franču tekstos nav sastopamas paralēlformas, kā piemēram,

1901: **Esthe** (Larusa vārdnīcā)

Les Esthes ont, d'ailleurs, une littérature populaire intéressante comme des Lettes, ils improvisent des poèmes de ton généralement mélancolique [2, 105]

1705: **Estien** (aprakstā par Livoniju)

Canut, fils de Suède Roi de Danemarc fit la guerre à la Livonie, mais les Estiens le reçurent avec tant de courage qu'ils l'obligerent à se retirer avec une grande perte.[2, 105]

1421: **Eestes** (G.de Lanuā ceļojuma piezīmēs)

Et y a de Righe jusques a la Narowe quatre vins mille delong: s'y treuve on ence chemin les gens de quatre manieres de langaiges, s'est a scavoir, les Lives, les Tzamegaelz, les Loches et les Eestes [2, 104,153].

Analizējot etnonīma 'lietuvietis' analogus franču valodā, vispirms var secināt, ka sastopami tikai četri fonētiskie varianti (*Lituanien, Lithuanien, Lithvanien, Litvanien*) no kuriem pirmie divi sastopami mūsdienu franču valodas tekstos, bet pēdējie divi jau pieskaitāmi pie arhaiskās leksikas. Otrkārt, salīdzinājumā ar iepriekšējiem etnonīmiem, un kā izriet no franču leksikogrāfisko avotu datiem, lietuviešu analogi fiksēti jau kopš XVI gs. vidus (*Lithuanien, Lituanien – Trésor de la langue française (TLF), Grand Robert*). Veicot papildpētījumus, izdevās atrast tikai divus fonētiskos papildvariantus, no kuriem vecākais datējams, kā visi iepriekšējie vecākie etnonīmi,

ar 1421. gadu, kad Gilbērs de Lanuā, apmeklēja Kurzemi, Rīgu, Livoniju, devās atceļā cauri Lietuvai uz Franciju.

1772: **Lithvanien** (franču-vācu-poļu vārdnīcā)

Les Lithvaniennes sont braves. Il aime une jolie Lithvanienne. [2, 153]

pēc 1421: **Litvanien** [2, 153].

Noslēgumā dota etnonīmu un to variantu hronoloģiskā tabula

Letton	1845	Lit(h)uanien	1540	Est(h)onien	1819
Lettonien	1863	Lithvanien	1772	Esthe	1901
Latvien	>1922	Litvanien	>1421	Estien	1705
Latavien	1893			Eeste	>1421
Latyche	1879				
Lettien	1705				
Lette	1705				
Loche	>1421				

AVOTI

1. Z a r i ņ š M., Balāde par Kuršu mari // „Literatūra un Māksla“ 1985.g. 6. sept.
2. Datations et documents lexicographiques – 40. Matériaux pour l’histoire du vocabulaire français. – Paris, Klincksieck, 1992.
3. Dictionnaire Hachette. Encyclopédie illustré. – Paris, 1996.
4. Hachette. Le Dictionnaire du français. – Paris, 1992.
5. Lexis. Dictionnaire de la langue française. – Paris, Larousse, 1975.
6. Le nouveau Petit Robert. Dictionnaire de la langue française. – Paris, 1994
7. Dictionnaire Bordas. Dictionnaire du français vivant. – Paris, Bordas, 1976.
8. Petit LAROUSSE illustré – 1989. – Paris, Larousse, 1989.

A PROPOS DE PREMIERES FIXATIONS DES ETHNONYMES LITUANIEN, LETTON, ESTONIEN DANS LA LANGUE FRANÇAISE

Résumé

Le présent article est consacré à l’analyse historique de trois ethnonymes *Lituanien*, *Letton*, *Estonien* et leurs versions dans les sources littéraires et lexicographiques de la langue française.

On note une grande quantité de variantes pour ces trois ethnonymes, notamment pour le LITUANIEN – 4 (*Lithuanien*, *Litvanien*, *Lithvanien*); pour l’ESTONIEN – 5 (*Esthonien*, *Eeste*, *Estien*, *Esthe*), pour le LETTON – 8 (*Lettonien*, *Latvien*, *Latavien*, *Lette*, *Lettien*, *Latyche*, *Loche*). Ces variantes s’expliquent:

- 1) par une influence des langues voisines (russe – *Latyche*; allemand – *Lette*);
- 2) par des raisons linguo-politiques (*Letton/Latvien*);
- 3) par des facteurs linguistiques:
 - a) phonétiques (*Lituanien/Lithuanien/Litvanien*; *Estonien/Esthonien*; *Este/Esthe*);
 - b) morphologiques (*Lette/Lettonien/Lettien*; *Este/Estien*).

Comme le démontre le matériel analysé ces ethnonymes ont pénétré dans trois langues baltes graduellement, à partir de la première moitié du XV-e siècle, quand le chevalier Guilbert de LANNOY visita cette région et laissa ses mémoires de voyages pour les générations à venir.

*Andrejs BANKAVS
Latvijas universitāte
Visvalža ielā 4a-326
LV-1050 Rīga
Latvija
E-pasts: latv@ac.lza.lv*

*Gauta 1998 03 16
Priimta spausdinti 1998 04 27*